

Πόλη και πολιτιστικός τουρισμός

ΣΑΒΒΑΣ Ε. ΤΣΙΛΕΝΗΣ

ΟΤΑΝ ο Δημήτρης Φατούρος έγραφε¹ ότι «η αρχιτεκτονική ως χειρονομία πολιτισμού, ως προοπτική ανάπτυξης του πολιτισμού μιας πόλης, ενός τόπου έχει ανάγκη από τον συνεχή διάλογο, από την συνεχή συμπαρουσία με καλλιεργημένες μορφές τέχνης, την εικαστική δημιουργία, τον ποιητικό λόγο, την μουσική», εννοούσε ότι ο πολιτισμός στην ελληνική γλώσσα αποδίδεται με το ταυτόσημο δύο διαφοροποιημένων εννοιών που σε άλλες γλώσσες ταυτίζονται με τις λέξεις *civilisation* και *kultur*. Αυτή είναι η γερμανική επιρροή στην φιλοσοφία και αισθητική και αφορά την διάκριση των όρων «πολιτισμός και κουλτούρα». Κατά τον A. Weber² ο όρος κουλτούρα υποδηλώνει την πνευματική καλλιέργεια του ατόμου, που είναι συνδεδεμένη με την ανθρώπινη δραστηριότητα και την συμμετοχή των ατόμων στην πολιτισμική και ιστορική δημιουργία. Αφορά τις ιδέες και τις πεποιθήσεις των μελών του κοινωνικού συνόλου, τον βαθμό όμως και τον χαρακτήρα της συμμετοχής τους, τον υποδηλώνει ο όρος πολιτισμός.

Ο πολιτισμός αναφέρεται στα τεχνήματα και τις γνώσεις για τις κατασκευές τους. Η διάκριση αυτή και η απουσία στη γλώσσα μας των αντίστοιχων όρων που να την εκφράζουν, υπαγορεύει και την χρήση του επιθετικού προσδιορισμού πολιτισμικός, που κάνουμε, αντί του καθιερωμένου πολιτιστικός. Ο πρώτος ίσως αποδίδει καλύτερα την αξιολογική ουδετερότητα του *cultural* στην σύγχρονη ανθρωπολογική εκδοχή του όρου, ενώ ο δεύτερος, τόσο εξαιτίας της χρήσης του, όσο και εξαιτίας της συνάφειάς του με το *εκπολιτιστικός* υποβάλλει έντονα την ιδέα της ιεράρχησης και προσδιορίζει περισσότερο τον όρο *civilisation*. Έτσι η αρχιτεκτονική ως μορφή τέχνης είναι μέρος της πολύπλοκης, συνεχούς και συνολικής καλλιέργειας της πνευματικής ζωής, αλλά ως τεχνική-τέχνημα κατασκευαστικό παραπέμπει στον υλικό πολιτισμό: έτσι μιλάμε για πολιτιστικό τουρισμό για το είδος του τουρισμού που έχει ως ενδιαφέρον την επίσκεψη, ξενάγηση και μελέτη ακόμη, των μνημείων δηλαδή των μεμονωμένων έργων τέχνης και των κτιριακών συνόλων είτε αυτά βρίσκονται σε αρχαιολογικούς χώρους, σε παραδοσιακούς οικισμούς, είτε στους ιστορικούς πυρήνες των σύγχρονων αστικών κέντρων.

Η πόλη ανήκει σε μια χαρακτηριστική μορφή πολιτισμού. Δηλαδή αποτελεί μέρος του συνόλου των κατακτήσεων των ανθρώπινων κοινωνιών σε ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης. Αλλά η πόλη είναι και συνειδητή πράξη. Δηλαδή είναι διανοητική επεξεργασία ενός πολιτισμού σε ό,τι αφορά τους τρόπους συνειδητής οργάνωσης του χώρου (πολεοδομία) και επέμβασης πάνω του (αρχιτεκτονική). Η πόλη είναι πολιτισμός, λοιπόν, αλλά και κουλτούρα. Δηλαδή η πόλη είναι ιστορία και φτιάχνει ιστορία. Η πόλη ως πολιτισμικό φαινόμενο είναι ιστορία, είναι ντοκουμέντο, αντικείμενο μελέτης και άρα γνώσης. Η εξάλειψη της πόλης σημαίνει τελικά εξάλειψη της ιστορίας αφού αυτή η τελευταία έχει ανάγκες πιστοποίησης της και μέσα στο χώρο. Ποιας πόλης όμως; Για ποια πόλη πρόκειται ή σε ποια πόλη αναφερόμαστε εδώ³;

Αν τα πολλά σπίτια μαζεμένα, λέει ο Ζαν Ζακ Ρουσό φτιάχνουν άστυ⁴ είναι οι πολίτες που φτιάχνουν πόλη, άρα και πολιτική με την αρχαία ελληνική σημασία του όρου συμμετοχής στα κοινά. Η «πόλη κράτος» δηλώνει το πολιτικό σύστημα οργάνωσης της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας και αναφέρεται σε ένα ιδιαίτερο ιστορικό στάδιο εξέλιξης του κράτους ως τις μέρες μας. Σε μια μόνο πόλη συγκεντρώνεται η πολιτική, η οικονομία, η πνευματική και γενικά κάθε κοινωνική δραστηριότητα, η οποία εκφράζεται με τη μορφή της πολιτείας ως ενιαίου συνόλου.

Στην Πριήνη της Μικράς Ασίας⁵, η οποία δημιουργήθηκε κατά την διάρκεια των ελληνικών μεταναστευτικών κινήσεων καθιερώνεται η χρήση του ιπποδάμειου συστήματος ως νέου προτύπου (*pattern*) οικισμού στις αποικιακές περιφέρειες. Το σχαρωτό αυτό σχέδιο οργάνωσης του γεωγραφικού χώρου της πόλης, με τον απλό τρόπο των καθέτων και παραλλήλων μεταξύ τους αρτηριών, αποδόθηκε ως ανακάλυψη στον Ιπποδάμο από τη Μίλητο που έζησε στην αρχή του 5ου π.Χ. αιώνα. Ο Richard Wycherley,⁶ πιστεύει για την Πριήνη ότι «σε μικρή κλίμακα ήταν ένα μοντέλο ελληνικής πόλης που περιείχε τα πάντα με τα οποία κατασκευάζεται μια πόλη, όλα είναι πολύ καθαρά και πολυμήχανα τακτοποιημένα και εξαρτημένα από το ιπποδάμειο σχέδιο». Για τον Γιώργο Σαρηγιάννη⁷ αυτή η πόλη αποτελεί την κλασική ελληνική δουλ-

κτητική πόλη. Η κλασική δημοκρατία ήταν στο απόγειό της. Η έξαρση του «κοινωνικού» απέναντι στο «ιδιωτικό» εκφράζεται από την κυριαρχούσα αγορά επάνω στις σχεδόν ισομεγέθεις κατοικίες που αποτελούν το πλέγμα του ιπποδάμειου συστήματος οικοδομικών τετραγώνων.

Ο Γάλλος ιστορικός του Μεσαίωνα Jacques Le Goff⁸ περιγράφοντας την εξέλιξη των αστικών κέντρων στη Δύση την περίοδο του Μεσαίωνα διαπιστώνει ότι οι περισσότερες από τις πόλεις της Δ. Ευρώπης υπήρχαν πριν από το έτος 1000, η ύπαρξή τους ανέρχεται στην αρχαιότητα ή και παλαιότερα. Ακόμα και στις βαρβαρικές χώρες, που εκχριστιανίστηκαν με καθυστέρηση, στις χώρες των Σκανδιναβών, των Γερμα-

ρουσιάζεται συνέχεια, οι μεγάλες μεσαιωνικές πόλεις διαδέχονται συνήθως μικρές πόλεις της αρχαιότητας ή του πρώιμου Μεσαίωνα. Η Βενετία, η Φλωρεντία, η Γένοβα, η Πίζα ακόμη και το Μιλάνο, το Παρίσι, η Μπρυζ, η Γάνδη, το Λονδίνο για να μην μιλήσουμε για το Αμβούργο ή την Λυβέκη είναι μεσαιωνικά δημιουργήματα. Με εξαίρεση την πόλη του Ρήνου (Κολωνία, Μαγεντία) και κυρίως την Ρώμη, στον Μεσαίωνα οι πιο σημαντικές ρωμαϊκές πόλεις εξαφανίστηκαν ή πέρασαν σε δεύτερη μοίρα. Η γοτθική τέχνη είναι αστική τέχνη και οι καθεδρικοί ναοί αναβλύζουν από το αστικό σώμα, το εξιδανικεύει και κυριαρχεί σ' αυτό. Η εικονογραφία των καθεδρικών ναών είναι η έκφραση της αστικής κουλτούρας.



νών ή των Σλάβων, οι μεσαιωνικές πόλεις συνιστούν την συνέχεια πρωτόγονων πόλεων: των σλαβικών *gords* ή των νορμανδικών *wiks*. Στον Μεσαίωνα σπανίζουν τα αστικά συμπλέγματα που δημιουργούνται εκ του μηδενός. Εν τούτοις ακόμη και για τις πιο συχνές περιπτώσεις στις οποίες παρατηρείται συνέχεια, μπορούμε άραγε να πούμε ότι οι μεσαιωνικές πόλεις είναι ίδιες με τους προγόνους τους; Στον ρωμαϊκό κόσμο οι πόλεις ήταν κύρια πολιτικά, διοικητικά, στρατιωτικά και δευτερεύοντα οικονομικά κέντρα. Κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα στριμωγμένες σε μια γωνιά των παλιών τειχών, που τώρα ήταν πολύ μεγάλα, περιορίστηκαν σιγά σιγά στην πολιτική και διοικητική τους αποκλειστικά λειτουργία, που και αυτή με την σειρά της ατρόφησε. Οι πιο μέτριες ανάμεσα τους όφειλαν, συνήθως την σχετική τους σημασία, όχι τόσο στην παρουσία ενός ηγεμόνα ή ενός υψηλού αξιωματούχου όσο στην παρουσία ενός επισκόπου, του θρησκευτικού δηλαδή ηγέτη.

Ο Henri Pirenne⁹, Γάλλος γεωγράφος, κατέδειξε έξοχα ότι η μεσαιωνική πόλη γεννιέται και αναπτύσσεται στη βάση της οικονομικής της λειτουργίας. Δημιουργείται από την ανανέωση των συναλλαγών και είναι επίτευγμα των εμπορών. Αυτό που μας κάνει συχνά να πιστεύουμε εσφαλμένα στη συνέχεια του αστικού φαινομένου κατά την διάρκεια της πρώτης χιλιετίας του Μεσαίωνα, είναι το γεγονός ότι η μεσαιωνική πόλη εγκαθιδρύεται δίπλα στον παλιό πυρήνα. Είναι πόλη του προαστίου, (είτε πρόκειται για το σλαβικό *podgrozie*, είτε για το δυτικό *portus*). Εξάλλου ακόμη και εκεί όπου πα-

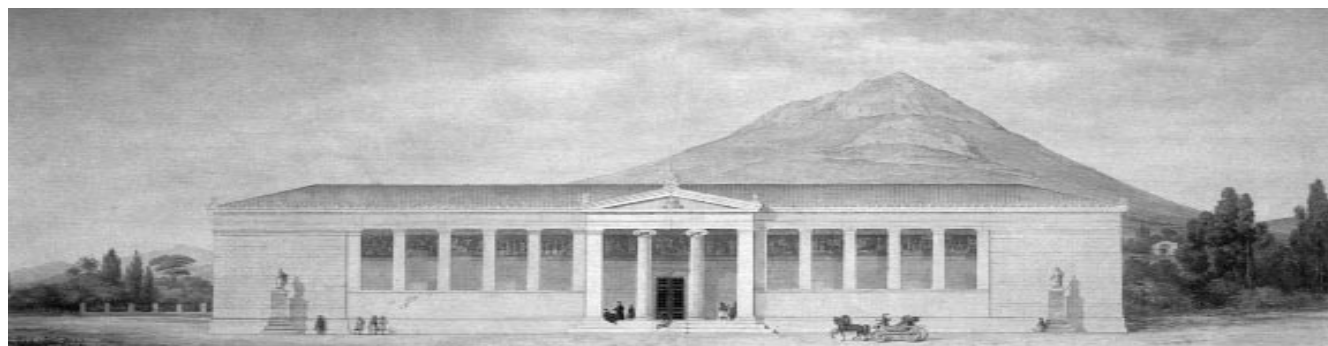
Οι πόλεις υπήρξαν τα κυριότερα κέντρα οικονομικής, καλλιτεχνικής και πνευματικής (πανεπιστήμια) προόδου, εστίες της νέας λαϊκής και λόγιας κουλτούρας (γιορτές, θέατρο, σχολεία). Μολαταύτα, εκ πρώτης όψεως, η μεσαιωνική πόλη δεν είναι ένα τέρας που τρομάζει με τον όγκο του. Στις αρχές του 14ου αιώνα, ελάχιστες πόλεις ξεπερνούν σε πληθυσμό, και λίγο μάλιστα, τις 100.000 κατοίκους: η Βενετία και το Μιλάνο. Το Παρίσι, η μεγαλύτερη πόλη της βόρειας χριστιανισμένης την οποία υπερέβαλαν αποδίδοντάς της 200.000 κάτοικους, δεν έχει ίσως περισσότερους από 80.000 χιλιάδες. Η Μπρυζ, η Γάνδη, η Τουλούζη, το Λονδίνο, το Αμβούργο, η Λυβέκη και όλες οι άλλες πόλεις ίδιας σημασίας, οι πρώτης τάξεως πόλεις δηλαδή, αριθμούσαν από 20.000-40.000 κάτοικους.

«Το θαύμα της Κωνσταντινούπολης είναι το θαύμα της πόλης», της πρώτης πόλης του δυτικού κόσμου από άποψη πληθυσμού μέχρι το 16ο αιώνα. Η σιλουέτα των αστικών μνημείων, εργαλείο και σύμβολο της εξουσίας, των πλουσίων μέσα στην πόλη, ενέπνεε στο λαό της πόλης αισθήματα στα οποία υπερίσχυαν τελικά, ο θαυμασμός και η υπερηφάνεια. Η αστική κοινωνία είχε καταφέρει να δημιουργήσει, κοινές σε ένα βαθμό, αξίες σε όλους τους κατοίκους: αισθητικές, πολιτισμικές και πνευματικές αξίες.

Ο Aldo Rossi στο βιβλίο του *Η Αρχιτεκτονική της πόλης*¹⁰, αναφέρει ότι η μορφή της πόλης είναι πάντα η μορφή μιας εποχής και στη μορφή μιας πόλης συνυπάρχουν πολλές εποχές. Ακόμη και στη διάρκεια της ζωής ενός ανθρώπου η πόλη

γύρω του αλλάζει όψη και οι αναφορές σε αυτήν δεν είναι πάντα οι ίδιες. «Τα σπίτια της παιδικής μας ηλικίας παλιώνουν και καθώς η πόλη αλλάζει, συχνά σβήνει τις αναμνήσεις μας». Η ταυτότητα των πόλεων ως πολυ-πολιτισμικών ενότητων χαρακτηρίζουν την εικόνα της χώρας, αλλά και προβάλλουν αυτό που λέγεται παγκόσμιος πολιτισμός.

Η πόλη θεωρείται ως αρχιτεκτονικό έργο, αναφέρεται στην αρχιτεκτονική ως κατασκευή, κατασκευή της πόλης στο πέρας του χρόνου. Η αρχιτεκτονική είναι από τη φύση της συλλογική. Όταν οι πρώτοι άνθρωποι έκτιζαν κατοικίες, προσπαθώντας να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον και ένα τεχνητό κλίμα πιο ευνοϊκό για την ζωή τους, έκτιζαν συγχρό-



ως και με μια άλλη αισθητική διάθεση. Η αρχιτεκτονική αρχίζει μαζί τους, δηλαδή από τις πρώτες χαράξεις της πόλης, συμβαδίζει με την εξέλιξη του πολιτισμού και είναι στοιχείο μόνιμο, καθολικό και απαραίτητο.

Η αρχιτεκτονική δίνει μια συγκεκριμένη μορφή στην κοινωνία και ενώ είναι στενά συνδεδεμένη τόσο μαζί της όσο και με την φύση, είναι συγχρόνως και –με πρωτότυπο τρόπο– διαφορετική από κάθε άλλη τέχνη και επιστήμη. Τα μνημεία, μαρτυρία της συλλογικής θέλησης που εκφράζεται μέσα από τις αρχές της αρχιτεκτονικής εμφανίζονται ως πρωτογενή στοιχεία, ως σταθερά σημεία που εκφράζουν την δύναμη της πόλης. Σε όλες τις πόλεις της Ευρώπης υπήρχαν μεγάλα μέγαρα ή οικοδομικά συγκροτήματα ή σύνολα κτιρίων που αποτελούν αληθινά τμήματα της πόλης και που η τωρινή λειτουργία τους σπάνια ταυτίζεται με την αρχική.

Η γνώση βρίσκεται στην μελέτη των σχεδίων της πόλης, τα οποία έχουν ακριβή μορφολογικά χαρακτηριστικά, για παράδειγμα, το ανάπτυγμα των δρόμων μπορεί να είναι ευθύγραμμο, ελικοειδές ή καμπύλο. Αλλά η γενική όψη της πόλης έχει μια δικιά της σημασία και η ταυτότητα των αναγκών της τείνει φυσικά να εκφραστεί σε κατασκευές οι οποίες, πέρα από συγκεκριμένες διαφορές, παρουσιάζουν ανατρίχρητες συγγένειες.

Στην αστική αρχιτεκτονική δημιουργείται ένας λίγο ή πολύ εμφανής δεσμός ανάμεσα στις διάφορες μορφές των αντικειμένων, με το πέρας του χρόνου. Έτσι, μέσα από την εναλλαγή των εποχών και των πολιτισμών είναι δυνατό να παρα-

τηρήσουμε μια σταθερότητα στοιχείων που εξασφαλίζει στην αστική έκφραση μια σχετική ενότητα. Από αυτή την ενότητα αναπτύσσονται οι σχέσεις μεταξύ πόλης και γεωγραφικής περιοχής, που μπορούν να αναλυθούν με συγκεκριμένο τρόπο μέσα από την αξία του δρόμου. Γιατί η πόλη γεννιέται σε ένα δεδομένο τόπο, αλλά ο δρόμος την διατηρεί ζωντανή. Ο συσχετισμός λοιπόν, της ζωής μιας πόλης με τις επικοινωνίες είναι βασική μεθοδολογική αρχή.

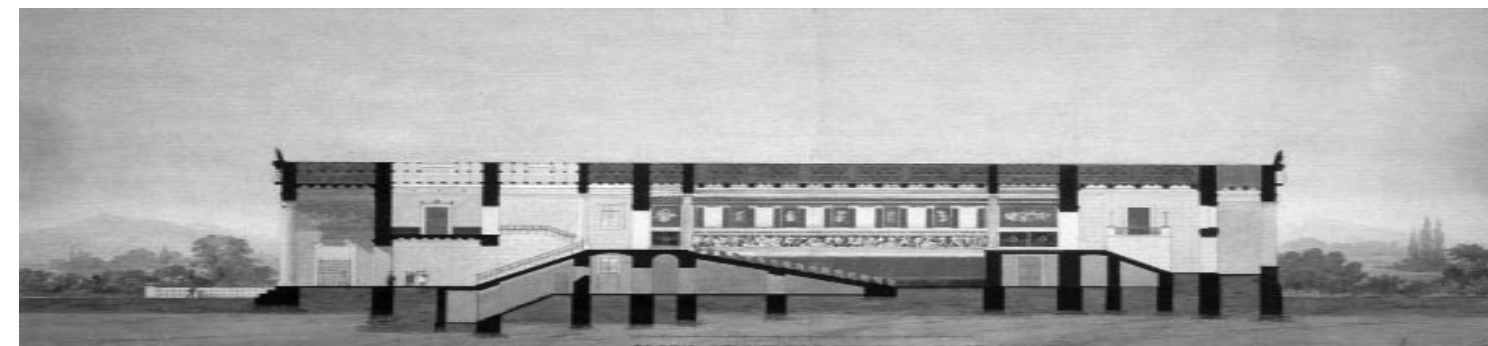
Η διαφορά ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον είναι ότι το παρελθόν βιώνεται εν μέρει στο παρόν. Η διάρκεια είναι το στοιχείο του παρελθόντος που εξακολουθεί να αποτελεί τμήμα των κύριων βιωμάτων μας. Τα στοιχεία που επιβιώνουν

αναγνωρίζονται μέσα από τα μνημεία, μέσα από τα φυσικά σημάδια του παρελθόντος, αλλά και μέσα από την επιβίωση των χαράξεων και των σχεδίων της πόλης. Τα πιο σημαντικά στοιχεία διάρκειας είναι λοιπόν οι δρόμοι και το σχέδιο της πόλης. Αυτό το τελευταίο παραμένει κάτω από τις όψεις των κτιρίων που διαφοροποιούνται. Οι ιδιοκτήτες του αλλάζουν, συχνά παραμορφώνεται, αλλά στην ουσία, το σχέδιο δεν μετατοπίζεται.

Στην εποχή μας οι σημαντικότερες συνέπειες της εκβιομηχάνισης στον τρόπο ζωής των κατοίκων μιας χώρας ήταν η μαζική μετατόπιση ανθρώπων από τον αγροτικό στον αστικό, πολεομορφικό χώρο. Οι κοινωνικές σχέσεις των κατοίκων άλλαξαν, χαλάρωσαν οι κοινωνικοί και συγγενικοί δεσμοί, επήλθε το απρόσωπο και επιφανειακό στον χαρακτήρα των σχέσεων, ο έντονος καταμερισμός της εργασίας, η ανάπτυξη ιδιαίτερων κωδίκων συμπεριφοράς, η προσφυγή στα μέσα έμμεσης επικοινωνίας, η απουσία συναισθηματικών δεσμών, ο ανταγωνισμός και η εκμετάλλευση, η ασάφεια της ταξικής δομής και η τυποποίηση των κοινωνικών ρόλων στην πόλη. Η αστυφιλία και ο αστισμός συνοδεύονται από την παρουσία απρόσωπων κοινωνικών σχέσεων, τις μορφές κοινωνικής παθολογίας, την απώλεια κοινωνικής συνείδησης κ.λπ. Τα προβλήματα αυτά υπάρχουν σε όλες τις αναπτυγμένες και περισσότερο στις αναπτυσσόμενες χώρες του σύγχρονου κόσμου, που μέσα στις μεγαλουπόλεις του ο άνθρωπος φαίνεται να είναι εν τέλει ο «μεγάλος απών». Η Αγγελική Φενερόλη¹¹, σε ένα άρθρο της πριν από δέκα περίπου χρόνια, περιέγραφε

την Αθήνα με τα μελανότερα χρώματα: Τα βασικά σημεία των παρατηρήσεών της, τα οποία σε γενικές γραμμές δεν άλλαξαν, είναι τα εξής:

1. Η πόλη δεν δημιούργησε κατάλληλες προϋποθέσεις για την ένταξη όσων μετακόμισαν από την επαρχία στην πρωτεύουσα.
2. Οι κατοικίες κατασκευάστηκαν από φθηνά υλικά και θέλουν συχνά επισκευή. Οι δαπάνες συντήρησης του διαμερίσματος τα τελευταία 15 χρόνια αποτελεί συνεχή αιμορραγία χρήματος. Έφυγε ο θυρωρός και παρατηρείται σε πολλές πολυκατοικίες πλημμελής καθαριότητα, περιορισμός θέρμανσης, έλλειψη χρωματισμών στους κοινόχρη-



στους χώρους και στις προσόψεις.

3. Επίσης, πολλές πολυκατοικίες δεν είναι καλόγουστες, αλλά αντιστοιχούν σε μικρά οικόπεδα και στενούς δρόμους, δημιουργώντας προβλήματα φωτισμού-ηλιασμού και αερισμού. Το πρόβλημα της ρύπανσης εκτός από περιβαλλοντολογικό είναι και οπτικό, αισθητικό, στις κατόψεις τα μικρά δωμάτια είναι συνηθισμένη πρακτική σχεδιασμού. Η κουζίνα παίζει κυρίαρχο ρόλο και σχετίζεται με το πρόχειρο σεβρίρισμα σε ακαθόριστο ωράριο.

4. Οι πολλές ταβέρνες για το γρήγορο φαγητό έξω από το σπίτι, δημιουργούν επίσης ρύπανση όσφρησης όπως και τα σκουπίδια στους δρόμους, στους ακάλυπτους και στις εγκαταλεημένες οικοδομές.

5. Η επίπλωση της πόλης είναι αλλοπρόσαλλη και δίνει την εικόνα ενός εκτεταμένου παλαιοπωλείου σιδηρικών και άχρηστων κιβωτίων.

6. Πολλά μαγαζιά έχουν ακάθαρτες βιτρίνες όπου βασιλεύει η ακαταστασία. Οι δε εργαζόμενοι βρίσκονται σε κακή ενδυματολογική κατάσταση. Η κατάσταση του αλλοπρόσαλλου της πόλης εντείνεται με τους μικροπωλητές στις αγορές, στις πλατείες και στους εθνικούς κήπους.

7. Λεωφορεία πολλών τύπων, συχνά βρώμικα, και με πολύ καυσαέριο συμπληρώνουν την εικόνα της αταξίας. Συνήθως πηγαίνουν αργά και ο κόσμος κάθεται σε μη αναπαικτές καρέκλες με τρομερό εκνευρισμό λόγω του συνωστισμού και κυκλοφοριακού χάους που αν προσθέσει κανείς μερικές φορές, την αυταρχική συμπεριφορά του οδηγού, το ταξίδι με τα

MMM γίνεται μαρτύριο. Αν περπατήσει κανείς σκοντάφτει στα παρακαρισμένα αυτοκίνητα, στα στενά πεζοδρόμια που έχουν συν τοις άλλοις φυτεμένα υπολείμματα κορμών δένδρων.

8. Το άδειο στομάχι από το πρόχειρο προϊόν καλύπτεται από χιλιάδες μικρομάγαζα με πρόχειρα εδέσματα δίπλα σε δημόσια κτίρια και η πόλη μετατρέπεται σε απέραντη κουζίνα με μηδενική καθαριότητα, καθώς τρώμε και περπατάμε και πετάμε τα σκουπίδια στον δρόμο. Εμπόδιο όμως αποτελούν και τα μπάζα, τα μεγάλα κουτιά, παλιά έπιπλα και στρώματα, σκούπες, σφουγγαρίστρες, πορτ-μπεμπέ κ.λπ. Αν δε συνδυασθούν με την κατάληψη των πεζοδρομίων από ορισμένες

υπαίθριες εργασίες όπως φανοποιεία, βουλκανιζατέρ, αποθήκευση οικοδομικών υλικών και τραπεζάκια ζαχαροπλαστείων συνοδεία ακατάσχετου θορύβου από κορναρίσματα, εξαμίσεις μηχανών και αυτοκινήτων, σειρήνες αυτοκινήτων άμεσου δράσης και ασθενοφόρων, καταλαβαίνει κανείς την απόσταση που μας χωρίζει από την Εσπερία. Τέλος, η έλλειψη στοιχειωδών δημοσίων χώρων υγιεινής με στοιχειώδη καθαριότητα και οι χιλιάδες αφίσες, επιγραφές και γκράφιτι στους τοίχους, συμπληρώνουν την εικόνα τριτοκοσμικής χώρας.

Όλα αυτά συνθέτουν μια εικόνα εχθρότητας απέναντι στη μεγάλη πόλη μια μη οικεία στάση που πηγάζει από έλλειψη σεβασμού στα του οίκου μας.

Ο Γιάννης Τσαρούχης¹², έγραφε με σκεπτικισμό: «Το πρόβλημα της κατεδάφισης των παλαιών κτιρίων μπορεί να πλησιαστεί από πολλές μεριές και μόνο δυσάρεστα συμπεράσματα έχει κανείς απ' όπου και το αγγίζει. Το κύριο κακό είναι η μετριότητα ή μάλλον η ανυπαρξία των αρχιτεκτόνων. Άλλο κακό εξίσου σοβαρό είναι η αμορφωσιά και η χυδαιότητα της άρχουσας τάξεως γιατί αν η Αθήνα κατεστράφη και ασχίμηγε και μετετράπη σε άθλια εργατούπολη, αυτό οφείλεται στον ιδεολογικό υλισμό της λεγόμενης αριστοκρατίας. Τα νεοκλασικά σπίτια δεν ήταν αριστουργήματα. Πριν από αυτά υπήρχαν τούρκικα σπίτια: τα λεγόμενα «τούρκικα» που ήταν γνήσιως ελληνικά με κάποια επίδραση επιτόλαια αραβοπερσική στη διακόσμηση. Αλλά, τέλος πάντων ήταν η Ευρώπη ο νεοκλασικισμός αυτός, ταίριαζε με τον εθνικό μας

ύμνο που και αυτός είναι νεοκλασικός, με το κράτος μας με τη σημαία μας».

Μετά τον πόλεμο η αύξηση του καταναλωτισμού βασίστηκε στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της προβιομηχανικής εποχής και δημιούργησε αυτό που πολλοί συγγραφείς ονόμασαν «ανάπτυξη υπό όρους». Η διάδοση στις μέρες μας αυτού που ονομάσθηκε «παραδοσιακό στυλ» οφείλει, δίχως άλλο, πολλά στην ανεπιφύλακτη αποδοχή του από τα νέα αστικά στρώματα, τα οποία μπόρεσαν να βρουν σ' αυτό την αντανάκλαση του εναγωνίως επιζητούμενου ήθους των και μαζί με τους αρχιτέκτονες το καταλληλότερο άλλοθι που τους απομακρύνει από την ουσία της δικής τους κρίσης. Αν στα χρόνια



μας οι προηγούμενες ψευδαισθήσεις δεν είναι βέβαιο ότι έπαψαν να υπάρχουν, υπάρχει επιπλέον και το μεγάλο «κενό αξιών» που με τον ένα ή με τον άλλον τρόπο, περισφίγγει όλους μας. Και από εδώ πηγάζει μερικές στιγμές ένας κυνισμός που όλο και περισσότερο τυλίγει σαν ομίχλη την εικόνα του αρχιτεκτονικού μας παρόντος.

Πιστεύοντας ότι έχουμε πολλά να διδαχθούμε από τον τρόπο που έδρασαν οι συνάνθρωποί μας στο παρελθόν πρέπει να σώσουμε τις πόλεις μας βοηθώντας τες να προβάλλουν όλες τις εποχές τους με τις κτιριακές μαρτυρίες τους.

Η αρχιτεκτονική της εποχής μας δεν πρέπει να συμπυκνώνεται στα εμπορικά κέντρα και τα κτίρια γραφείων και την διάθεσή τους να μιλήσουν για την ιστορία έστω και αλληγορικά. Ο Γιώργος Τζιφτζιλιάκης¹³, συνόψισε την θέση αυτή λέγοντας ότι απέναντι στο εξουθενωτικό «βασιλείο των αναμνήσεων και τον παροξυσμό της υπερμοντερνικής εγκεφαλικότητας –που λίγο πολύ αποτελούν συμπτώματα του ίδιου αδιεξόδου– η ελληνική αρχιτεκτονική πρέπει να αναζητήσει τα στίγματα ενός ενδιάμεσου ζωτικού χώρου».

Έτσι, πιθανόν οι εθνικές μας ιδιαιτερότητες να μπορέσουν να αναγνωρισθούν και στον διεθνή χώρο και αποδεχόμενοι τις αντιθέσεις μας να οδηγηθούμε σε συμφυλιωτικές συνθέσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δημήτρης Φατούρος, «Η δύσκολη διαδρομή της αρχιτεκτονικής», πρόλογος στον κατάλογο της έκθεσης *Θεσσαλονίκη 1912-92, οκτώ δεκαετίες Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Μακεδονικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, ΥΠΠΟ/Δήμος Θεσσαλονίκης, 1993.
2. Για τους όρους: «πολιτισμός», «κουλτούρα», «πόλη», «πόλη κράτος», «αστικοποίηση», βλέπε το *Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου* των Θ. Βασιλείου και Ν. Σταματάκη, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 1992.
3. Γιάννης Τσιώμης, «Η πόλη ως πολιτισμικό και πολιτιστικό φαινόμενο», *Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, τεύχος 36, Μάρτιος 1985.
4. *Ibid.*, Ζαν-Ζακ Ρουσώ, *Κοινωνικό Συμβόλαιο ή Αρχές του Πολιτικού Δικαίου*, Αθήνα, Εκδόσεις Σπ. Δάρεμα, 1957.
5. Ευάγγελος Δημητριάδης, *Ιστορία της Πόλης και της Πολεοδομίας*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Παρατηρητής, 1987.

6. Richard Wycherley, *How the Greeks built cities?*, N. York, W. Norton & Company, 1976.
7. Γιώργος Σαρηγιάννης, *Τα σύγχρονα ρεύματα στην αρχιτεκτονική και πολεοδομία και το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρό τους*. Ε.Μ.Π., Αθήνα 1989, (πολυγραφημένο).
8. Jacques Le Goff, *Ο πολιτισμός της Μεσαιωνικής Δύσης*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1993.
9. Henri Pirenne, α) *Medieval cities*, Princeton N.J. 1925, β) *Economic and social history of medieval Europe*, London 1937, γ) «Histoire économique et sociale du Moyen Age», (mise à jour par H. Van Werveke), Paris 1963.
10. Aldo Rossi, *Η Αρχιτεκτονική της Πόλης*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα, 1987.
11. Αγγελική Φενερχή, «Περιήγηση της Αθήνας 150 χρόνια μετά την ίδρυσή της», *Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, τεύχος 32, Ιανουάριος 1985.
12. Γιάννης Τσαρούχης, «Αγαθόν το εξομολογείσθαι» στο κείμενο *Περί Νεοκλασικών Β'*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτης, 1986. (Το κείμενο αυτό ήταν πρόλογος στη β' έκδοση του βιβλίου του Σ.Β. Σκοπελίτη *Νεοκλασικά Σπίτια της Αθήνας και Πειραιά*, Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1981).
13. Γιώργος Τζιφτζιλιάκης, «Η τελευταία εφεδρεία. Η ελληνική αρχιτεκτονική στην τελευταία δεκαετία του αιώνα». *Περιοδικό Τεύχος*, αρ. 4 / Δεκέμβριος 1990.